

tikus tevékenységet folytat; mint írja, ez segítette a „bonyolult filozófiai tartalmak” érthető megfogalmazásában. Az mindenesetre bizonyos, hogy ő az első fenomenológus, aki Móricz *Sárrany* című regényével illusztrálja a következő tételt: „A tapasztalat a heteronómia betörése az idő rendjébe”. Az irodalom mint heteronómia betörése a filozófiába ezek szerint jól tesz a filozófiának és az irodalomnak egyaránt. (*L'Harmattan*)

ANGYALOSI GERGELY

Nosztalgikus meghalástörténet?

GRENDEL LAJOS: AZ UTOLSÓ REGGELEN

Amennyiben igaz, hogy minden olvasás kezdete az a hermeneutikai alapszituáció, mely szerint a szöveg megszólítja olvasóját, s az értelmezés voltaképp a textus mondanivalójának („igazságának”) a befogadásban és a befogadóban történő létrejötte és megértő elsajátítása, akkor különösen bajban vagyok Grendel Lajos regényével. Nem azért, mert *Az utolsó reggelen* által felvetett probléma ne volna izgalmas: a fülszöveg a kötet utolsó lapjairól idéz, melyek az „életből való kilépés előtti pillanat”-ot örökítik meg, s amelyek a címmel együtt érdeklődést és elvárásokat támasztanak a könyvvel szemben. Azért vagyok bajban, mert a regény példaértéke meglehetősen egyszerű(sítő)nek tűnik, s félek, ez az állítás nem pusztán abból fakad, hogy alkalmasint nem vagyok a szöveg ideális olvasója.

A regény főhőse, Noszlopy egy ötvenes éveinek közepén járó agglegény, aki valamikor könyvkiadót igazgatott, ám az csődbe ment, Noszlopy pedig a lakását is elveszítette. Egykoron nagy nőcsábász volt, legjobb pillanataiban két nőnek is udvarolt egyszerre. Most albérletben él Piroska nevű főbérletjével, akit akár feleségül is vehetett volna: „Öt évvel ezelőtt Piroska néni azt sem tudta, hová legyen a boldogságtól, talán még a földig lehajolt volna”, ha Noszlopy feleségül veszi, s akkor lehet, „minden másképpen történhetett volna” (13.). Azon a reggelen, amikor az olvasó először pillantja meg Noszlopyt, a regény főszereplője arra készül, hogy öngyilkos lesz. Elhatározásának oka a nő – hogy melyik, az voltaképp részletkérdés. Szóba jöhet Rozi, miatta „érdemes lenne öngyilkosnak lennie, mert a Rozi szívből megsiratná” (7.), vagy ha nem miatta, hát Violáért, Erzséért, Gabiért, Eleonóraért vagy legalább Zsófiért. Ha mégsem egy nő miatt, akkor a név miatt, de ezt a harmadik személyű narrátor ironikusan elutasítja. „Mert ezen a reggelen, és főként kora délután, elhatározta, hogy öngyilkos lesz ötvenhárom és ötvenhat éves korában, mint a hajdaniak. Hogy miért lettek öngyilkosok, a fene se tudja megmondani annyi év után. Lehet, hogy csak megunták az életet, mert elégük volt már az egészből. Vagy a Noszlopynak volt olyan ereje, hogy ha már nem juttatta őket vértanúságra, legalább a fegyvert maguk ellen fordították, mert a Noszlopyak büszke emberek voltak. A baj csupán annyi volt az örökséggel, hogy a Noszlopy nevet valamelyik dédapja vette föl. Nagy hazafi volt, bár nem is olyan jól beszélt magyarul, s a Jakubcsek nem is volt igazán magyar név” (8.).

Noha semmi kedve kikászálódni az ágyból, végül mégis megteszi egy sosem látott, oroszországi unokatestvér kedvéért, aki Bécsbe utazva azért áll meg Pozsonyban, hogy többet megtudhasson magyar rokonáról és közös unokatestvéréről, Takács Pityuról. Noszlopy elindul a szállodába, ahol Szmirnov, az unokatestvér várja őt, s akivel másnap hajnalig beszélget. A történetmesélés ideje az a néhány óra, az este és az éjszaka, amíg Noszlopy feltárja Szmirnov előtt önmaga és Pityu életét, illetve annak egyes részleteit, ez adja ki a regény cselekményét. Az elbeszélés során Noszlopy első személyű történetmesélése váltakozik a harmadik személyű narrációval. A külső narrátor hol kommentárt fűz Noszlopy történetéhez, árnyalja vagy érvényteleníti azok hitelességét, hol pedig közvetíti a főszereplő gondolatait.

A szöveg egyik sajátossága a kihagyásokra és sejtetésekre épülő elbeszélés-mód. Minden esemény és történés Noszlopy szűrőjén keresztül tárul Szmirnov és a befogadó elé. Az olvasó olyan részleteket is megtud, amiket Szmirnov nem („De úgy határozott, méghozzá igen hirtelen, hogy a történet egyik felét nem mondja el Szmirnovnak, elvégre az úgysem érthet belőle, legföljebb csak fölzaklatná, és elvonná a figyelmét a fontosabb dolgokról.”, 40., néhány lappal később: „Hát ezt sem mondom el Szmirnovnak. Elég az, hogy hosszas beszédembe telne, és nem biztos, hogy megértené.”, 45., ezekről tájékozik az olvasó), legtöbbször azonban nincs könnyebb helyzetben az orosz unokatestvérnél. A Noszlopy által mesélt, fragmentált élettörténet mozaikjainak hiányzó darabjait a kötet elolvasása után sem feltétlenül tudja a helyükre illeszteni az olvasó. Ez, amellet, hogy talányossá is teszi a szöveget, jelentős mértékben megnehezíti a befogadást: megkockáztatható, hogy itt már nem jelentékeny olvasói aktivitásra számíto, szándékolt poétikai megoldásra, hanem inkább megoldatlanságra kell gondolnunk. Nem arról van szó, hogy a kihagyásokkal és sejtetésekkel operáló történetészítés jelentene problémát, tehát az, hogy a szöveg, úgymond, sokat bíz az olvasójára, hanem az, hogy az üres helyek kitöltésének gyakori lehetetlensége a textusból kinyerhető értelemösszefüggések számát, egyúttal a mű élvezeti értékét csökkentik nagyban.

Noszlopy nem bizonyul megbízható történetmesélőnek, erre a szöveg minduntalan reflektál is. Miközben hiteles elbeszélőként láttatja magát („Nem, nem találok ki semmit, Szmirnov, ez az igazság, leöntve jeges kólával”, 133.), olykor a harmadik személyű narrátor leplezi le („Az évre nem is emlékszik. *Semmire sem emlékszik*, a húsz év távolság szürke lepellel vonja be az időt”, 82., kiemelés tőlem; „Hát nyilván nem egészen úgy volt! De az emlékezés így diktálta [...] Egy időn túl az emlékek nem az igazságot közvetítik, hanem az igazságról szóló fantomképet.”, 119.), olykor pedig ő maga bizonytalanítja el az általa elmondottak hitelességét. Például amikor kiderül, hogy Noszlopy naplót ír, Szmirnov pedig megkérdezi, hogy kinek írja. „Kinek, kinek? Teljesen mindegy, hogy ki olvassa el. Nem tudott egy büdös szót sem magyarul [ti. Gabi, Noszlopy kedvese – U. D. M.]. Valakit érdekel ez, valakit pedig hidegen hagy. Leírom vagy nem írom, teljesen mindegy. Én leírom! Hogy több lesz-e, vagy ugyanaz marad, nem az én dolgom megítélni.” (90.) Nemcsak maga az írás és a történetmondás értéke válik viszonylagossá, hanem ilyenformán az is mindegy, hogy hitelesen írja-e le vagy sem. Mindez az emlékezés problematikájára, a koherens élettörténet létrehozásának lehetetlenségére

is utal. Később, a regény végén a korábban bizonyosnak hitt naplóírás is bizonytalanná válik. „A regényíró regényt ír, a költő költészetet, az esszéíró esszét. [...] És közben tudta, hogy a regényt ezer emberből egy olvassa, és az is félreérti. Tulajdonképpen borzasztóan nevetnie kellett. Ő legalább nem írt semmit.” (153.) Később a narrátor „félíg örült”-nek nevezi, aki úgy viselkedik, „mint akinek elment az esze.” (158.)

Noszlopy elbeszélését végül is egyetlen hang sem hitelesíti. Az unokatestvér, Pityu agyvérzése után már nem tud beszélni, így ő sem árnyalhatja a Noszlopy által róla és önmagáról mondottakat, a harmadik személyű narrátor pedig kevés többletinformációval látja el az olvasót. Így az elmondott történet hitelességét semmi sem erősíti meg, Noszlopy pedig a legváratlanabb eseményeket bizonytalanítja el, például önmaga agydaganatának a történetét: „Hogy agydaganata volt-e, vagy valami ennél is titokzatosabb, nem tudja, és nem is akarja tudni ma már.” (60.) Mindezt odáig fokozza a szöveg, hogy a regény végére mindaz, amit eddig olvastunk, teljesen bizonytalanná válik: „De most már Noszlopy is úgy érezte, repül az örület felé, végül is hogyan kerül ide egy orosz unokatestvér, és minél jobban elmagyarázná, annál érthetlenebb lesz az egész.” (156.)

Az elbeszélői nyelv rendre visszatérő trópusa a hasonlat: a karakterek viselkedését, a teremtett világot, a hangulatokat mind hasonlattal írja le a harmadik személyű elbeszélő, de ezt az eszközt használják a szereplők is. A hasonlatok eltérő nyelvi regisztere segíthet a szereplői és az elbeszélői szólamok szétszalazásában. A harmadik személyű narrátor többnyire poétikusabb képeket használ a szereplők tulajdonságainak leírására, például Eleonóra „úgy csókolt, mint a méz” (9.), Piroska néninek pedig „úgy csillogott a szeme, mint a zafírkő” (13.). A szereplők ehhez képest jóval alacsonyabb regisztert alkalmaznak, például amikor Szmirnov az egyik vendéget útbaigazítja, a következőket mondja: „Csodás kilátás van az udvarra. De nappal. Éjszaka sötét van, mint a seggben.” (88.) A hasonlatok burjánzása (néhány soron belül több is előfordul) igen hamar zavaróvá teszi a szöveget, de nemcsak mennyiségi okokból. A hasonlatok sikerültsége ugyanis meglehetősen változatos képet mutat: némelyik meglehetősen közhelyes, más hasonlat pedig nehezen illeszkedik a regény egészére jellemző elbeszélésmódhoz. Helyenként következetlenséggel is találkozunk: míg az egyik lapon az elbeszélő kifejezetten poétikus megoldásokkal él, addig néhány lappal később már azt olvassuk, hogy Noszlopy „Lazán kötötte meg a nyakkendőjét, mint egy strici” (15.).

A képi megoldások helyenként Krúdy „gyomornovelláira” emlékeztetnek, ezek a legjobban sikerült hasonlatok a regényben. Ekkor a hasonlatok alapja az ételek és italok látványja, íze és illata. „csak a szőnyeg volt vörös, mintha fölszáradt vér nyomai volnának. Kicsit gusztustalan, gondolta, mint egy félíg főtt marhapörkölt” (16.). Ezek a részek nem nélkülözik a humort sem, s a szövegben ekkor működik leginkább a hangulatteremtés is. A hasonló és a hasonlított közötti kapcsolatot olykor más esetben is az ételek teremtik meg: „Megszagoltam az erdei fát, és az illatuk olyan volt, mint a lekvár ezer íze. Sokat jártam fürödni, és a víz szaga kókuszdió és kacsasült szaga volt.” (74.)

A hasonlatok egyenetlenségén túl a legnagyobb problémát számomra a könyv példaértéke jelentette. Az utolsó oldalakról idéző fülszöveg szerint a regény „az

életből való kilépés előtti pillanat"-ot örökíti meg, az első néhány lapon pedig szembesülünk Noszlopy öngyilkossági szándékával. Az így kialakított elvárás elsősorban akként fogalmazódhat meg az olvasóban, hogy *hogyan* beszéli el a szöveg az életből való kilépés pillanatát, hogyan és *mit* mond az életről és a halálról. Ehhez képest, ha valaki *Az utolsó reggelen* lapjairól akarja megtudni, hogy milyen pszichikai-lelki folyamatok vezetnek el az öngyilkosság gondolatáig, az alkalmasint csalódnai fog. A szöveg nem reflektál az öngyilkosság morális, etikai vagy akár teológiai jelentőségére. Hogy esetleg a szöveg célja nem is elsősorban ez, arra a szenttlen elbeszélést olykor kiegészítő ironikus hangnem figyelmeztethet, ám a textus nem válik ironikusan játékossá. Ehelyett a tárgyilagos elbeszélésbe nosztalgikus felhang vegyül, s végső soron azt erősíti, amire már a fülszöveg is utal: az életből való kilépés „fájdalmasan szép”. Mindez azonban, némileg, közhelyes. Maga Noszlopy öngyilkossági szándéka sem kellően megokolt. Noha tipikus antihős, maga elsősorban az idő előtti megöregedést („Irtózott az öregségtől [...] most még csak ötvenöt, de a napok múlnak”, 64.) és élete játékosságának megszűnését nevezi meg mint az életből való kilépés fő motivációját: „A játék örök, gondolta, ha megszűnik a játék, tulajdonképpen megszűnik az élet is.” (85.) Ám végül az öngyilkosság megvalósulását nyitva hagyja a mű: az utolsó mondat szerint „Egyre nehezebb volt ellenállni...” (159.), ám nem világos, hogy minek is; ha ugyanis Noszlopy elhatározta, hogy meghal, akkor mi az, aminek ellen kell állnia, ha pedig meggondolta magát, akkor azt miért nem viszi színre a szöveg?

A Szmirnovval való beszélgetés során kibomló élettörténet valamennyi eseménye egy-egy nőhöz kapcsolódik. A férfi–nő relációban bomlik ki a szlovák–magyar viszony ábrázolása is, ám a regényből hiányzik az emberi kapcsolatok anatómiája, mint ahogyan – a korábbi kötetekkel szemben, ezúttal – azt a bonyolult szituációt sem jeleníti meg a szöveg a maga összetettségében, hogy mit jelent a kisebbségi lét, s hogy, Noszlopy esetében, mit jelent eredetileg szlovák származású kisebbségi magyarként Szlovákiában élni. Alighanem nem is célja ez a könyvnek, hiszen a konfliktusok elemzése helyett minduntalan csupán megjeleníti őket, ám ez nem föltétlenül válik a javára. Ahogyan a nem kellően precíz szerkesztői munka sem: rossz helyen lévő írásjelek, ékezet nélküli betűk (hogy csak egy szakaszt említsek, például a 77., 79., 82. és 89. oldalakon) és kijavíthatlan, értelemzavaró szóismétlések (például „minden kiszáradt volna minden fa”, 76.) nehezítik az olvasást.

Az utolsó reggelen fundamentális kérdésekről szól: életről, halálról, szerelemről, barátságáról. Hasonlóan a korábbi művekhez, ezúttal is tematizálódik a kisebbségi lét, a szlovákság és a magyarság viszonya, együttélésének problematikussága, ahogyan a regény poétikai megoldásaiban is emlékeztet a szerző egy-néhány korábbi kötetére. Mégis úgy érzem, hogy a Grendel-oeuvre ezúttal egy kevésbé sikerült művel gyarapodott. (*Kalligram*)

URI DÉNES MIHÁLY